

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

A H M E T O K T A Y

türkiye'de

üçüncü baskı

popüler
kültür

cogito

AHMET OKTAY • TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR

Ahmet Oktay, 1933 yılında Ankara'da doğdu. Yazmaya çok erken başladı: orta okul sıralarında. İlk şiiri, 1949-1950 yılları arasında *Gerçek* dergisinde yayımlandı. Öğrenimini lisede yarım bırakarak çalışmaya başladı. Ahmet Oktay, 1950'li yıllarda İkinci Yeni hareketine öncülük ettiği söylenebilecek olan *Mavi Hareketi* içinde yer aldı ve aynı adlı dergide yazıları ve şiirleriyle etkin bir rol oynadı. 1961 yılında *Yeni İstanbul* gazetesinin Ankara bürosunda "parlamento muhabiri" olarak profesyonel gazeteciliğe başladı. *Ankara Ekspres*, *İktisat ve Piyasa*, *Vatan* gibi gazetelerde muhabir olarak çalıştıktan sonra 1965 yılında *TRT Haber Merkezi*'nde çalışmaya başladı. 1976 yılında, siyasal iktidar değişince TRT'den istifa ederek *Akajans*, ardından da *Dünya* gazetesi haber müdürlüğü görevlerini yürüttü. 1978'de yeniden TRT'ye döndü. 1982'de buradan emekliliğini isteyip ayrıldı. Daha sonra *Milliyet* gazetesine geçti. 1993 Şubat'ında yazışları müdürlerinden biri olduğu *Milliyet*'ten ayrılarak kendini tümüyle yazmaya verdi.

Yapıtları:

Şiir: *Gölgeleri Kullanmak* (1963), *Her Yüz Bir Öykü Yazar* (1964, Yeditepe Şiir Ödülü), *Dr. Kaligari'nin Dönüşü* (1966), *Sürgün* (1979), *Sürdürülen Bir Şarkının Tarihi* (1981), *Kara Bir Zamana Alınlık* (1983), *Yol Üstündeki Semender* (1987, Behçet Necatigil Şiir Ödülü), *Ağtlar ve Övgüler* (1991)

İnceleme/Araştırma: *Bir Yazı'nın Arayışları* (1981), *Yazın, İletişim, İdeoloji* (1982), *Yazılanla Okunan* (1983), *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları* (1986), *Kültür ve İdeoloji* (1987), *Toplumsal Değişme ve Basın* (1987), *Karanfil ve Pranga* (1990), *Raffaello'nun Direnişi* (1990) *Zamanı Sorgulamak* (1991), *Kabul ve Red* (1992), *Şair ile Kurtarıcı* (1992), *Sanat ve Siyaset* (1993).

Anı/Anlatı: *Gizli Çekmece* (1991)

Oyun: *Kurt Dişi* (1971 ve 1973 yıllarında Devlet Tiyatroları'nda sahnelendi.)

AHMET OKTAY

TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR

Cogito - 9
ISBN 975-363-086-7

Türkiye'de Popüler Kültür / Ahmet Oklay

1. baskı Haziran 1993
2. baskı Temmuz 1994
3. baskı: 1500 adet, İstanbul, Şubat 1995

Yayına Hazırlayan: Selahattin Özpabıyıklar
Tasarım: Mehmet Ulusel
Ofset Hazırlık: Nahide Dikel
Düzeltili: Şebnem İyınam
Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti., 1993
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23

İÇİNDEKİLER

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

Popüler Kültür Kavramı 13

İdeolojik İşlev 23

Sorunlar ve Varsayımlar 34

II. MAGAZİNİN TARİHİ

Cumhuriyetin Söylemi 51

Amerikan Yaşamına Giriş 77

Kapitalizmin Aklanışı 99

III. CİNSELLİK SÖYLEMİ VE ÜÇ KADIN

Hıçkırık: Mazoşizme Övgü 136

Nilgün: Girişimcilik Ruhunu 143

Kadının Adı Yok: Özgürlüğün Bedeli mi Yanılsama mı? 149

IV. MACHİSMO'NUN ETİĞİ

Kadın Severse: Yasak Aşk ve Çifte Söylem 167

Kurt Kanunu: İffet Tutkusu 173

Ölmez Otu ve Bir Gün Tek Başına: Alçaltılan Kadın 177

Halkalı Köle: Entelektüel Özür 181

V. TÜRKLÜK MİTİ

- Bozkurtlar Diriliyor: Irkçının Elkitabı 197
Fatih-Harbiye: Gelenek Özlemi 201
Gençliğim Eyvah: Komünizmin Hayaleti 206

VI. POPÜLER İLERİCİLİK

- Fosforlu Cevriye: Aşkın Yarattığı Erdem 219
Yarın Yarın: Konuk Gelen Devrimci 222
Issızlığın Ortasında: Best-seller'ın Teknikleri 225

VII. BABİÂLİ AYDINLANMASI

- 24 Ocak: Öyküleştirimmiş Ekonomi 235
Emret Komutanım: Bir Tabunun Eleştirel Kabulü 238
Tank Sesiyle Uyanmak: Not Defterinin Gücü 242

VIII. BÜYÜK KUŞATMA

- TV ile Video: Odadaki Büyücü 249
Arabesk ve Pop: Hicrandan Boşvermişliğe 256

IX. SINIRLAR VE OLASILIKLAR

- Yönlendirim ve Özgürleşim 267
Gerçek ile Ütopya 270

İkinci Baskı İçin

Türkiye'de Popüler Kültür, bir gereksinimi karşıladığını ve ilgi çekici sorunlara dokunduğunu ikinci baskıya ulaşarak kanıtladı. Bu tür kuramsal yanı ağır basan kitapların çoğu böylesine talihli olmuyor.

Kuşkusuz, kitabımda birkaç kez vurguladığım gibi, *Türkiye'de Popüler Kültür*, yöneldiği sorun bağlamını *eksiksiz* biçimde irdeleyebilmiş bir çalışma değil. Ama bu haliyle bile, yaşadığımız zamanın bazı ağırlı sorunlarına dikkat çekmeyi başardı.

Kitabın iletişim ve ideoloji sorunlarıyla ilgili çevrelerin dışında *gençlik* kesiminin ilgisini çekmesi, doğrusunu söylemem gerekirse beni fazlasıyla sevindirdi. Çünkü önümüzde beliren tehlikeleri göğüslemesi ve Türkiye'de siyaseti gerçek anlamda yeniden devreye sokması gerekecek olanlar onlardır.

İkinci baskıda hemen hiçbir değişiklik ve ekleme yapmadım. *Yayımlanmış* bir kitap, yazıldığı günlerin hata ve sevaplarını aynen korumalıdır diye düşünüyorum çünkü. Sadece "Türklük Miti" başlıklı V. bölümün "Bozkurtlar Diriliyor: Irkçının El Kitabı" adlı alt bölümüyle ilgili bir küçük "ek not" yazdım. Okur, bu açıklamayı bölümün *Notlar* kısmında bulacaktır.

I

Kuramsal Çerçeve

"Özgürlük hiçbir zaman verili değildir, her zaman tehdit altındadır. Mutlak belirlilik, her defasında da, özgürlük yoksunluğudur."

Theodor W. Adorno⁽¹⁾

Popüler Kültür Kavramı

14 Mayıs 1950'de, modernleşme yolunda bir toplum olan Türkiye'de 27 yıllık tek parti yönetimine halkın oylarıyla son verildi ve demokratik rejime girilmesinin üzerinden sadece dört yıl geçmiş olmasına rağmen,⁽²⁾ çeşitli baskı yasalarıyla tahkim edilmiş bulunan bir iktidar, muhalefete devredildi.

Toplumun siyasal yaşamındaki olgunlaşmanın ilk örneği sayılması gereken ve gelecek için umutlar beslenmesine yol açtığından şüphe edilemeyecek olan bu süreç; ne yazık ki; 1960'da beklenmedik bir askerî müdahaleyle kesintiye uğradı ve Türkiye'de *darbeler dönemi* açıldı.

27 Mayıs hareketinin tüm çalışan sınıf ve kesimlerin değilse de aydınların ve bürokrasinin desteğine sahip olduğu ve özgürlük vadiyle gelen DP'nin, özellikle *ekonomik düzeyin* zorlamasıyla sonunda bir baskı düzenine yöneldiği yolundaki haklılık ve doğruluk payı taşıyan yorumlar, müdahalenin başlamış bir süreci *durdurduğu* gerçeğinin görmezden gelinmesini gerektirmez.

Kitle iletişim araçlarıyla kamuoyuna bir *devrim* olarak sunulan ve özellikle liberal aydınlar arasında bu *sunulmuş* biçimiyle kabul gören 27 Mayıs hareketinin ardından kurulan Meclis'in gerçekten ilerici hatta sosyalizan bir Anayasa hazırladığı doğrudur. Ancak bu Anayasa'nın olanaklarından yararlanması doğal olan Marksist kuruluşlar ve fraksiyonlar, kağıt üzerindeki özgürlükleri kullanmaya ve yaşama geçirmeye kalkışınca, Anayasa'nın sosyal adaletçi hükümlerinin uygulanmadığını siyasal bilinçlilik kazanmalarından çok gündelik yaşamlarıyla fark eden halk kitleleri içinde örgütlenmeye ve onları hareketlendirmeye girişince, 12 Mart 1970'de sadece *bağımlı* sınıf ve kesimlere anarşi olarak sunulan şey değil doğrudan doğruya demokratikleşme süreci yeniden kesintiye uğratıldı.

12 Eylül 1980 darbesinin ise 12 Mart'ta yarım kalanın tamamlanması olduğu ve başta işçi sınıfı olmak üzere tüm emekçi kesimlerin burjuvazinin isteklerine boyun eğmek zorunda bırakıldığı söylenebilir. Bu açıklama biçiminin birçok *dolayımı* dışarda bıraktığı açıktır ama amacım burada ekonomik/politik nedenlere ilişkin bir çözümleme geliştirmek olmadığından bu vulger değinmeyle yetinmekte fazla sakınca görmüyorum. Asıl vurgulanması gereken nokta, kitlelerin demokratik taleplere sahip çıkmaktan kaçınması, ekonomik/politik hak ve özgürlüklere ilişkin beklentilerini doğrudan dile getirme çabasını sürdür(e)memesi,⁽³⁾ devlet terörünü izleyen örgüt terörü karşısında ani bir korkuya kapılarak egemen sınıfların açıklama biçimlerini kabullenmesi ve çözümü askerden beklemesidir.

Bu gelişmede, kitle iletişim araçlarının ve bu araçlarca özümlenen popüler kültürün önemli rolü olduğunu düşünüyorum. O kadar ki, solun tüm fraksiyonlarının en yaşamsal kuramsal sorunları bile popürlerleştirdiği, kitlenin güdülendirilmesi amacıyla saptırdığı, büyük sabır, deneyim ve yetenek isteyen siyasal mücadeleyi *oyunlaştırdığı* ve kitlelerin aydınlatılması bağlamında hiçbir ilerleme sağlayamadığı, tam tersine onların pasifleşmesine yol açtığı öne sürülebilir.

Kitle iletişim araçlarında Amerikan yaşam tarzı'nın, başka bir söyleyişle *tüketim ideolojisi*'nin yayıldığı, uygulanan ekonomik politikaların aşırı meta bollaşmasına ve meta fetişizmine yol açtığı, proletaryanın da öteki emekçi kesimlerin de *tüketme isterisine* yakalandığı bir tarih döneminde devrim koşullarının olgunlaşıp olgunlaşmadığı sorunu, herhalde önümüzdeki yıllarda ayrıntılı kuramsal çalışmalarda ele alınacaktır. Burada söylenebilecek olan, öncü müfrezelerin eylemlerinin kitleler arasında derin bir *korkuya da* yol açmış olduğudur. Bu korkunun temelinde sadece terör değil, emekçi sınıf ve kesimlerin bugünkü kapitalist düzen içinde kazanmış oldukları *statüyü yitirme* kaygısı da bulunuyor bana kalırsa. İşçi evlerine, gecekondu mahallelerine bakmak, burjuva yaşam biçimlerinin nasıl paylaşıldığını, *benimsendiğini* görmeye yeter. Bu sınıf ve kesimlerin zaman zaman gösterdikleri siyasal hareketlilik, bana büyük ölçüde *ekonomik* içerikli gözüküyor. Dile getirilen protesto, düzenin *değiştirilmesi* isteklerini dışa vurmuyor, tam tersine; yaşama koşullarının ve ücretlerinin *artırılmasını*, daha çok tüketim yapma olanağına kavuşturulmasını istiyor bu sınıflar. Hiç kuşkusuz idamlar, ağır hapis cezaları ile desteklenen ve güçlendirilen on yıllık bir depolitizasyon döneminin ideolojik/psikolojik koşullanma-

larının da rolü var kitlelerin edilginleşmesinde, ama geçmiş yıllarda solun tercih ettiği söylemin *ekonomist* içeriğinin de rolü var. Toplumun, dolayısıyla insanın/bireyin dönüştürülmesine ilişkin *ütopyan* öğelerin dışlanması, kuramın çekiciliğini büyük ölçüde zedelemiş ve kitleleri *yaşanan anın mutluluğunu* geleceğin potansiyel mutluluğuna tercih etmeye yöneltmiş olabilir. Şu anda istekler ücret-maaş düzeyine *indirgenmiş* durumdadır ve reel sosyalizmin uğradığı yenilginin yol açtığı uluslararası sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de emekçi sınıf ve kesimlerin sosyalizme *dönüş* sürecinin çok zaman alabileceği söylenebilir.

Televizyonun, radyonun, basının reel sosyalist toplumlarda meydana gelen kısa devreyi değerlendiriş biçimi, bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir *bilinç-olusturucu*'dur: Kapitalizm geliyor. Rusya sadece piyasa ekonomisine geçmekle kalmıyor, ABD'den ekonomik yardım istiyor. *İflas* tablosu tamamlanmıştır. Sistemin aklanması ve ussallaştırılması için tüm *media*'lar çalışmaktadır. Video'nun evlerde yaydığı ideoloji de aynı doğrultudadır: Pornografi ve düz şiddet uygulanımı. TV'de FBI Başkanı Hoover ile Kennedy'nin anlaşmazlığını yansıtan bir dizi yayınlandı: Amerikan sisteminin demokratikliğinin gösterilmesi amaçlanıyor filmde. *İyi* Başkan ile *kötü* memur. En güçlü devlet örgütünün yozlaşmışlığının, gericiliğinin, faşist eğilimlerinin açıkça sergilenebildiği ideal demokratik toplum: ABD. Öte yandan, birçok TV dizisi ve filmi bolluk toplumu imajını yaymayı ve tüketim hedeflerini *çeşitlendirmeyi*, tüketimi *özendirmeyi* sürdürüyor. Bütün çelişkiler, kötülükler sistem-içi uzlaşmalara dönüştürülüyor. Türkiye burjuvazisi bile emekçiye daha çok-ücret verilmesini ister, yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini söyler duruma gelmiştir. Türk kapitalistleri de artık *sosyal adaletçi*'dir. Emekçi sınıf ve kesimler *uzlaşma* mitiyle özümlemeye çalışılmaktadır.

Sınıf farkları gizlenmiyor artık, ama buna karşılık ekonomik durumunun iyileştiği söyleniyor emekçilere. Ekonomik nimetlerin adil paylaşımı ilkesi, hiyerarşik ilerleme ve ücret tırmanışı fırsatı: Bunlardır yeni kavramlar. Kültürel yaşam, bu çerçevede motive edilmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sinde her zaman kendisine dönülen bir ekonomik/politik yöntem olarak popülizm,⁽⁴⁾ 24 Ocak kararlarından itibaren tam bir kıran kırana rekabet dönemini açmaya uğraşan Özal iktidarında da kullanılan ya da kullanılmak zorunda kalınan bir tutum olmuştur. Kitleleri *dengede tutma* kaygısından kaynaklandığını düşündüğüm bu popülist eğilimi yine de fazla ciddiye almamak gerekiyor. Çünkü Özal iktidarını destekle-

yen burjuvazi, emekçi sınıf ve kesimleri tatmin etmek amacıyla kârından vaz geçmek niyetinde değildir. *Görece düzeltmeler*, dizgenin bekâsı amacıyla yapılmaktadır aslında. *Eskisi gibi* olamayacağını bilmesine rağmen, kapitalizm yine kapitalizmdir.

Bu bağlamda, emekçi sınıf ve kesimlerin dizgenin ussallığını ve kalıcılığını benimsemesi, bunu farkına varmadan toplumsal bilinçaltına sindirmesi için boş zaman etkinliklerinin, başka bir söyleyişle kültürel ilgilerin başlı başına bir rol oynayacağını söylemek gerekir.

Popüler kültür ve bu tür kültürü büyük ölçüde özümlemiş bulunan kitle kültürünün *ideolojik* sonuçlarını ve bu düzeyde beliren kimi sorunları bundan sonraki bölümde incelemeye çalışacağım. Burada, önce bu kavramları açmak, popüler kültür, kitle kültürü ve folklor arasındaki ilişkiler üzerinde durmak istiyorum.

Yöneten ve yönetilenlerin farklı kültürlerle sahip olduğunun ilk farkına varanlardan ve bu farklılığı kuramsal bir çerçeveye oturtmaya çalışanlardan birinin Aristoteles olduğu biliniyor. Özgür yurttaşlarla alt işlerde çalışmak zorunda olanların aynı kültürel etkinliklerde bulunamayacağına dikkati çeken Aristoteles, *Politika*'da müzik eğitimi sorununu tartışırken, "çalışmamak çalışmaya yeğse ve çalışmanın ereği buysa"⁽⁵⁾ dedikten sonra, *zorunlu ve yararlı olmadığı için müziği boş zaman etkinliklerinin en üstünü sayar.*⁽⁶⁾ Ancak Aristoteles, yüksek müziğin alt işlerde çalışanlarca anlaşılmasının ve tüketilmesinin zor olduğunu da özellikle belirterek alt sınıf üyeleri için daha *eğlendirici* bir müziğe izin verilmesini ve bu türün hoş görülmesini ister: "Tiyatroda iki türlü seyirci vardır: Biri iyi eğitilmiş soylu baylardan oluşur; ötekiyse aşağı uğraşları olan kimseler, parayla çalışan işçiler ve benzerleri gibi avam takımından. Bu ikinci sınıfın *dinlenmesi* için de yarışmalar ve gösteriler düzenlenmelidir. Fakat bunların zihinleri *çarpılmış*, doğa durumundan uzaklaşmış olduğu için, uyumlarında kuraldan sapmalar ve melodilerinin tonunda doğaya aykırı abartmalar vardır. Onun için tiyatro yöneticilerinin bu sınıf dinleyicilere *çekici* gelen müzik türünü kullanmalarına göz yummak gerekir".⁽⁷⁾

Sanatın pazar ilişkileri içinde gelişmeye başlamasıyla beliren ve günümüzde doruğuna ulaşmış bulunan kültür farklılaşmasını, üretici/tüketici açısından ilk kez yetkin biçimde betimleyen Goethe olmuştur. *Faust*'un "Tiyatroda On Temsil" başlıklı bölümünde ti-

yatro müdürü, şair ile bir seyirci arasında geçen bu bölümden bir alıntı, Goethe'nin tartışma gündemine getirdiği yeni sorunları anlamak açısından yararlı olacak:

"Müdür - Halkın hoşuna gitmeyi çok isterdim. Çünkü o yaşar ve yaşatır. Rahatça kuruldukları koltukta kaşlarını kaldırıp, şaşılacak şeyler seyretmek isterler. Halk gerçi en iyi eserlere alışık değildir, ama pek çok şey okumuştur. Nasıl yapalım da oyunumuz taze ve canlı ve fikir bakımından hoş gider olsun. Çünkü elbette, halkın kulübemize seller gibi *aktığını* ve itiş kakış, bağıra çağıra, girmeyi atıfet saydıkları dar kapımızdan geçmeye uğraştığını ve güpegündüz, daha saat dört olmadan *kasaya* ulaşmaya çalıştığını ve kıtlık günlerinde fırınlar önünde ekmek kapışır gibi, bir *bilet almak* için adeta parçalandıklarını görmek isterim.

Şair - Yüzlerini görünce ilhamımı kaybettiğim o karmakarışık kalabalıktan söz açma bana. Bizi, istemediğimiz bir girdaba sürükleyen o kafilenin yüzünü gösterme bana.

Müdür - Bilhassa çok vaka gösterin. Gözler önünden halkı hayrete düşürecek çok şeyler geçirdiniz mi davayı kazandınız gitti. Artık çok sevilen adam olursunuz. Kütleyi ancak bol vak'a gösterek fethedebilirsiniz. Herkes, bu yığından kendine göre ve kendiliğinden bir şey seçer. Çok şey gösteren herkese bir şey vermiş olur ve herkes evimizden memnun ayrılır".⁽⁸⁾

Görülüyor: Tiyatro yöneticisi seyircinin edilgin bir kitle olduğuna, sadece eğlenmeyi öngördüğüne inanıyor. Dahası, tiyatroya para ödediğini ve bunun karşılığını almak istediğini belirtiyor. Frankfurt Okulu'nun birinci kuşak üyelerinden Leo Löwenthal'in Goethe'nin bu tartışmayla ilgili yorumuna, başka çalışmalardan yararlanarak, bir kez daha değinmek istiyorum:⁽⁹⁾ Löwenthal, Goethe'nin şu üç önemli sorunu gündeme getirdiğini belirtiyor: 1- Eğlencenin içindeki aldatımcı (manipülatif) ögenin rolü, 2- Sanatçı ile toplum arasındaki ilişkinin tecimselleşmesi, 3- Özgün ve özgür yazarın istekleri ile kitlenin istekleri arasındaki karşıtlık. Goethe, artık sanatı tüketmek isteyenlerin edilginlikleriyle, yaratıcı olmamalarıyla ve *konformist* eğilimleriyle ayırt edildiğini söylemektedir.

Bu süreç içinde özellikle sanat alanında baş gösteren yozlaşma eğilimlerini ve kültür tüketicisi olan kişilerin eğlenme ögesine daha fazla önem vermeye başlamasını Schiller de tepkiyle karşılar. Kolay anlaşılan, rahatlama veren yapıtları seven tüketicileri "Onlar bu bayağı sanatın içinde hoş bir tepki bulurlar. Ve eşit olmadıkları güzelliği keşfetmek için güç harcamayı istemezler" diyerek eleştirir.⁽¹⁰⁾

Görüldüğü kadarıyla, popüler kültür terimiyle dile getirilmeye çalışılan olgu, çok eskilere uzanıyor. Batmaz'ı izleyerek söylersem, "her dönemde, dönemin üretim biçimi olanakları çerçevesinde, dağıtım, yayım ve kullanım araçlarının yapısının belirlediği sınırlar içinde bir özgün sanat bir de kitlelerin beğendiği bir sanat varolagelmıştır".⁽¹¹⁾ Bu noktada, özellikle kent yaşamının genişlemesiyle ve çeşitlenmesiyle *meta* olarak tüketilmeye başlayan popüler kültür ürünleriyle halkın, yani sömürülen ve bağımlı konumdaki yönetilen sınıfların kendiliğinden ürettikleri folklor ürünlerini birbirine karıştırmamak gerekiyor.

Folklorik ürünler halkın gündelik yaşamının dolaysız yansımalarını içermeleri ve dış etkilerle dönüşüme uğramadıkları için hem gerçekçilik düzeyleri hem de otantiklikleri açısından önemlidirler. Folklor ürünlerinde *eğlence* ve *kaçış* öğelerinin yanı sıra kendiliğinden protestocu öğelere de rastlanır bu yüzden. Kaçış (evasi-on) sanıldığı gibi sadece burjuva sanatına içkin bir kavram değildir. Halk kesimleri gündelik yaşamın acılarını, kısıtlamalarını ancak eğlence öğesi de içeren türkü, şarkı, seyirlik oyun ve dans gibi sanatsal/kültürel etkinliklerle *giderebilirdi*. Folklor sorununa bu bölümün "Sorunlar, Varsayımlar" başlıklı bölümünde yeniden döneceğim. Burada Löwenthal'in *Popüler Kültür, Yazın ve Toplum* adlı kitabında geliştirdiği bazı düşüncelere değinmek istiyorum:

Rönesans'tan sonra sanat ve popülerlik arasındaki ayrımın hızlandığına dikkati çeken Löwenthal, gelişmenin hem gelişkin kültür ürünlerinin popülerleştirilip yaygınlaştırılması hem de özel popüler ürünler yaratılması biçiminde *ikili* bir doğrultu kazandığını belirtiyor. Eğlencenin niteliği üzerinde düşünen Montaigne'in eğlence etkinliklerini "bireysel kaçışın yönlendirildikleri sığınaklar" olarak değerlendirdiğini, bunun dışında da folk sanatı ile özgün sanatın bulunduğunu vurguladığını söylüyor Löwenthal. Bu iki alanda da eğlence öğeleri bulunabiliyor Montaigne'e göre ama, bunlar Güzel'in yaşandığı ve kaçış'ın olmadığı öğeler olma özelliğiyle belirginleşiyorlar. Löwenthal, Montaigne'in "folk ve özgün sanatın, kendiliğindenlik ve Hakikat karşısında *dürüst* kalabilme özellikleri yüzünden bir Güzellik yarattıkları" inancında olduğunu, bu iki eğlenti biçiminin ortasında "folk sanatını *aşağılayan* yüksek sanata da yeteneği olmadığı için *varamayan* bir yığın zavallının yarattığı yapıtların yer aldığını ve bunlardan sakınılması gerektiğini" söylediğini vurguluyor.⁽¹²⁾

Löwenthal'ın üst kültür ürünlerinin popülerleştirilip yaygınlaştırılmasına ilişkin vurgulaması bana çok önemli görünüyor.

Çünkü bu olgu, günümüzde kitle kültürünün kullandığı yöntemlerden biridir. Yine kitle kültürü folklor ürünlerini de aynı yöntemle kullanmaktadır. Löwenthal *yüksek kültürün popüler alımlanması*⁽¹³⁾ sorunu üzerinde Dostoyevski'nin Almanya'daki okunuşunun içeriğini araştırırken de duruyor ve Dostoyevski'nin okurlarının büyük ölçüde "hayatta daha az başarılı olabilmış küçük burjuvalardan oluştuğunu" belirtiyor. Dostoyevski ile ilgili 800 eleştiri yazısını tarrayan Löwenthal, onun yapıtlarında savunduğu "manevî kurtuluş, sınıf çelişkisinin ulusalcı aşkınlama ile giderilmesi ve evrensel sevgi" gibi ideolojik öğelerin, Alman nüfusunun "bu en şaşkın ve ürkümüş kesimlerine teselli verici" olarak görüldüğünü belirtiyor. M. Jay'in sözleriyle "Dostoyevski'nin büyük bir beceriyle dile getirdiği akıl sağlığını yitirmiş ya da suçlu kişilere karşı okuyucunun duyduğu ilgi, bir anlamda yabancılaştırma olgusuna halkın gerçekten ilgi duyduğunu gösteriyordu. Fakat okuyucunun yabancılaştırma olgusuna duyduğu bu ilgi, yabancılaştırmanın hangi toplumsal koşulların ya da etmenlerin ürünü olarak ortaya çıktığını merak bile etmeyi düşünmeyen seviyesiz ve ideolojik yönden çarpık bir ilgiydi. Bu böyle olduğu içindir ki, Löwenthal'e göre, Dostoyevski'nin romanlarının Alman halkının belirli kesimleri arasında beklenmedik ölçülerde yaygınlaşmış olması değiştirilmesi güç ve acımasız realiteden bir kaçış olduğunu, irrasyonel bir otoritenin kabulü yönünde huzlanıp yoğunlaşan bir değişimin yaşandığını işaret ediyordu."⁽¹⁴⁾

Üst kültür ürünlerinin *popülerleşmiş* bir biçim altında alımlanması konusunda Türkiye'den de bir örnek verilebilir: Umberto Eco'nun son derece karmaşık sorunlara değinen romanı *Gülün Adı* Hristiyan teolojisine ilişkin tartışmaların ima ettiği laik ve demokratik içerik hemen hiç fark edilmeden alımlandı ya da özellikle romanın filminin gösterilmesinden sonra basit bir *polisye* olarak algılandı. Bir de kitabın piyasaya çıkışıyla birlikte devreye sokulan ve okurların güdülendirilmesinde kullanılan küçük yazım hileleri ya da tekniklerine dikkat çekilerek kitabın içeriği *hafifletildi*: Öykünün bir cinayet olayı çevresinde geliştirilmesi, Keşiş ile çırağının Şerlok Holmes/Doktor Watson biçiminde yorumlanması vb.. Laik düşüncenin ve bilmenin egemen güçleri ne kadar ürküttüğü, özgürlüğün ancak bilmeye mümkün olabileceği ve bilmenin sınırlanmaması gerektiği gibi sorunlar bu yüzden Türk okurlarının büyük bölümünce fark edilemedi. Dolayısıyla bir baskı düzeni içinde yaşayan bireyler, kültür ürünlerinin çok değişik biçimler altında ve bize çok yabancı görünen sorunlar aracılığıyla kendi somut durumumuz hakkında bir bilinç edinemediklerini anımsamalıdır. Laik düşünce

ile dinsel düşünce arasında Cumhuriyetin ilanından bu yana süren çatışmaya ilişkin temel sorunların da tartışıldığını çok az kişi anlayabildi *Gülün Adı*'nda.

Böylece, yazarının bazı sözlerinin de yol açtığı bir kışkırtmayla *Gülün Adı*, popüler bir yapıt niteliği kazandı ve ortalama okurun *fetişi* haline geldi. Batıda da bu roman böylece *pazarlanmıştı*. Hakında üretilen entelektüel yorumlarla popüler açıklamalar ve kışkırtmalar birbirine karışmıştı. Eco'nun yeni romanı *Foucault Sarkacı* için de aynı yöntem uygulanıyor ve *potansiyel müşteriler*, yani okurlar kitapçılarda kuyruğa girmeye hazır duruma getiriliyor.

Walter Benjamin, mekanik yeniden-üretim çağının sanat yapıtlarının aurası'nı (hâle'sini) yok ettiğini yazıyordu. Bana kalırsa, kitle kültürünü yaygınlaştıran reklam sektörü bu aura'yı yapıtlara çok farklı biçimde yeniden kazandırdı: Bir hâle değil artık sanat yapıtlarının üzerinde ısıldayan: Neonlar aydınlatıyor onu.

Yukarda da değindiğim gibi kitle kültürü, popüler kültür ve folklor arasına dolayimler koymak, bu üç biçimi özdeşleştirmek gerekiyor. Ancak kitle kültürü, giderek öteki iki alana da egemen oluyor ve o tür ürünleri özümleme yeteneği olduğunu gösteriyor. Bunun başlıca nedenlerinden biri, bana kalırsa doğrudan doğruya popüler kültürün böyle bir özümlemeye uygunluğundan kaynaklanıyor. Çünkü o da kitle kültürü gibi gündelik yaşamla çok ilişkili. Burada bir tanım verilebilir: "Popüler kültür gündelik yaşamın kültürüdür. Dar anlamıyla, emeğin gündelik olarak yeniden üretilmesinin bir girdisi olarak eğlenceyi içerir. Geniş anlamıyla, belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesinin önkoşullarını sağlar".⁽¹⁵⁾

Bu tanımdan da çıkarsanabileceği gibi popüler kültür, egemen ideoloji tarafından özümlelenebilir öğeler taşıyor, hatta ona uyumlanıyor olduğu durumlarda bile sömürülen ve bağımlı konumdaki kesimlerin bireylerinin somut ve gerçek olgularından da izler taşır. Oysa kitle kültürü "yöneten ile yönetileni, varlıklı ile yoksulu, özgür olan ile özgür olmayana, mutsuz insan ile onu mutsuz kılan toplumsal realiteyi özdeş kılan bir yanılsama yaratma işleviyle üretilir. Kitle kültürünün tüketicisi olduğumuz anlarsa, realitenin gerçek yüzünü görmekten kaçmak istediğimiz anlardır. Bize acı veren toplumsal realite karşısında unutmaya, amneziye sığındığımız anlardır".⁽¹⁶⁾

Bu *sığınma* ve bu *unutma* isteğinin yol açtığı sonuçlar üzerinde bir sonraki "İdeolojik İşlev" başlıklı bölümde duracağım. Burada, yukardan beri söylediklerin çerçevesinde, günümüz koşullarında

artık iyiden iyiye kitle kültürü görünüm almış bulunan popüler kültürün folk kültürünün ve seçkin ya da üst kültürün *ayırt edici* kimi özelliklerine değinmek istiyorum:

FOLK KÜLTÜRÜ

1. Biçimi basittir
2. Her türlü duyu ya da gelenek aracılığıyla doğrudan aktarılabilen ya da iletilebilen yapıdadır
3. Anonimdir
4. İçinden çıktığı grubun değer yargılarını içerir ve iletir
5. Ürün tüketiciye dönüktür
6. Genellikle herkes için parasızdır

POPÜLER KÜLTÜR

1. Biçim olarak orta karmaşıklıktaadır
2. Aktarımı ya da iletimi, ortam ve teknoloji olarak dolaylıdır
3. Bilinen bir kaynağı ya da yaratıcısı (üreticisi) vardır
4. Kültürel değerleri ve gelenekleri, yeni formüller biçiminde yansıtır
5. Ürün tüketiciye dönüktür
6. Oldukça ucuza fakat parayla elde edilir

ÜST KÜLTÜR

1. Karmaşık bir biçimi ve beğenilmesinin estetik ölçütleri vardır
2. Tüketicileri yüksek eğitilmiş kişilerdir, bu yüzden iletilebilme aracı, yapının kendisidir
3. Bilinen ve ünlü bir yaratıcısı vardır
4. İlk değerlendirilmesi yine yüksek beğeni sahibi gruplar ya da eleştirmen topluluğunca yapılır. Ekoller ve küçük topluluklar oluşur
5. Ürün (yapıt) yaratıcısının yaratım süreciyle oluşturduğu bir düşünsel ve sanatsal çabayla ortaya çıkmıştır. Ancak bu çabayı gösterecekler dönüktür
6. Ürün pahalı ve değerlidir⁽¹⁷⁾

Gereksiz görölse bile bir noktayı özellikle vurgulamak şart: Üst kültür kavramını genellikle faşizan düşüncelere ve tutum alışlara yakınlık duyan *seçkincilikle* özdeşleştirmek gerekir. Algılanmaları ve alımlanmaları büyük düşünsel ve sanatsal bir çaba gerektirse bile, üst kültür ürünleri, son kertede *özgürlükçü* ve *demokratik* bir içerik yansıtır ve insanın *mutluluk* isteğini ve *haklarını savunurlar*.

Bir başka söyleyişle, gerçek üst kültür ürünleri, hemen her zaman yaşanan gerçekliğe karşı bir *olumsuzlamayı* dile getirir ve insana yeni hedefler açmayı öngörür. Marcuse'ün *Büyük Yadsıma* kavramının vurguladığı budur.⁽¹⁸⁾ Özgün düşünce ve sanatın *nonkonformist* yanını koruyabilmesinin, ancak böyle bir yadsıma duygusuna sahip olunduğu sürece canlı tutulabileceğine inanıyorum.

İdeolojik İşlev

"Çikletin metafiziğın kuyusunu kazdığı söyleniyor. Oysa, çikletin kendisi metafiziktir. İşin aydınlatılması gereken yanı budur."

M. Horkheimer⁽¹⁹⁾

Popüler kültürün gündelik yaşamın kültürü olduğunu, dolayısıyla gerçekliğin olumsuz yanlarından kurtulmaya yarayan ve yapay mutluluklar üreten bir kültür olduğunu önceki bölümde belirttim. Popüler kültür ürünlerinde dile getirilen fantazyalar egemen sınıfların *karşısında* yer alan sınıfların içinde üretilmiş olsalar bile, günümüzün teknolojikleşen toplumlarında *aldanımıcı/aldatımıcı* bir karakter taşıdıkları ve dile getirdikleri toplumsal / bireysel beklentiler halk kesimlerinin gündelik pratikleri içinde ve büyük ölçüde iktidar bloğunun *hegemonik kültürü* bağlamında ve onun tarafından biçimlendirilerek üretildiği için, son kertede, gerçekliğin görülmesini engellerler. Ancak Althusser ve onu esinlendirmiş olan Gramsci'yi izleyerek ideolojinin de bir pratik olduğunu kabul ettiğimizde, bu tür ürünlerin tümüyle *yanlış bilinci* dışı vurduklarını öne sürmek pek doğru olmaz.⁽²⁰⁾ Hiç kuşkusuz popüler kültür büyük ölçüde ideolojiktir ve üzerinde son yıllarda derinlemesine çalışılmasının nedeni de budur. Yine de bu ürünler zaman zaman; *uyumlandırılmış* içeriklerinde gerçekliğe ilişkin doğru sezgiler ortaya koyma yeteneğinde olduklarını da göstermişler ve bağımlı sınıfların *kendiliğinden* muhalefetini yansıtmayı başarmışlardır.

Bu yüzden, popüler ürünleri yanlış bilinç anlamında ideolojik saymak, "ihtiyat payını" elden bırakmak demektir. *Sınıflı* toplumda kültürel görüngüler, son kertede egemen sınıfın düşüncelerince *üst-belirleniyor* olsalar bile, sömürülen ve yönetilen kesimler (sınıflar) yine de kendi umut ve öfkelerini dile getiren ürünler vermeyi

de bu umut ve öfkeyi hem popüler kültüre hem üst kültüre sızdırmayı da başarırlar. Ancak bu sızmadaki manipülatif yan, sürekli olarak ortaya çıkarılmak gereğini doğurur.

Ne var ki günümüzün toplumunda, bu arada dünya kapitalist sisteminin *periferisinde* kapitalistleşmeye çalışan Türkiye'de sömürülen sınıfların doğrudan üretebildiği kültürün egemen sınıf(lar)ın ideolojisiince güdümlendirildiği ve alt grupların kültüründe içerili olan kendiliğinden muhalif öğelerin özümlenip *edilginleştirildiği* de açıktır.

Bu özellik, sadece popüler kültür ürünleri açısından değil üst kültür alanında yer alabilecek nitelikteki sanatsal ürünler açısından da geçerlidir ya da kimi *özgül koşullarda* geçerlidir. Çünkü üst kültür tanımı çerçevesinde algılanabilecek kimi sanat yapıtları da yalnızca estetik uyumu ya da estetik kaygıları saltıklaştırarak ve içerdiği sadece bunlarla sınırlayarak gerçeğin *çelişkin* yanını göstermekten ya da ima etmekten kendilerini yoksun bırakabilir, dolayısıyla egemen sınıfın ideolojisinin kökleştirilmesine yardımcı olabilirler. Egemen kültürün sonul amacı ise, hiç kuşkusuz, emeğin sömürüsü üzerine kurulu kapitalist dizgenin yeniden-üretilmesidir.

Bu noktada Adorno'nun şu sözleri sorunu kavramamız açısından yol gösterici olabilir: "Başarılı bir sanat çalışması, içkin eleştiri anlayışına göre, nesnel çelişkileri düzmece bir uyumun içinde çözümlleyen değil; fakat, kendi içsel yapısında bu içsel çelişkileri göstermek için bunları *barındıran*; bu işi hiçbir uzlaşmacılığa yanaşmadan arık bir biçimde ifade edebilendir".⁽²¹⁾ Popüler kültür, üst kültür ürünlerinde bile korunması kolay olmayan *çelişki* ve *protesto* öğesini yapısındaki gevşeklik dolayısıyla zaafa düşürür. Özellikle kitle kültürü tarafından kuşatıldığında iyiden iyiye olumlayıcı bir görünüm alır. Marcuse şunları yazıyor: "Olumlayıcı kültürün belirleyici özelliği; koşulsuz olarak *evetlenmesi* gereken, evrensel olarak zorunlu, ilksiz ve sonsuz olarak daha iyi ve daha değerli bir dünya savıdır. *Günlük var olma savaşının* verildiği olgular dünyasından *temelde farklı* ve ancak olgusal durumda hiçbir *dönüşüm* olmaksızın her bireyin kendisi için 'içersinden' kavrayabileceği bir dünya".⁽²²⁾ Olumlayıcı kültürün M. Jay'in vurguladığı gibi "yeni ve başka bir yaşama duyulan umudu" ve özlemi zayıflattığına⁽²³⁾ ve *olumsuzlayıcı moment*'i fark edilemez duruma getirdiğine, hatta bu yoldaki her türlü imadan kaçındığına şüphe yoktur. Buradan bakıldığında genelde kültürün özelde sanatın, sınıf antagonizmalarının yanı sıra tüm toplumsal çelişkiler giderilmediği sürece hem *protestocu* hem *ütopyan* yanının, ki bu ikisi karşılıklı olarak birbirini üreten kav-

ramlar olarak görünüyor, korunması gerekecektir.

Popüler kültürün giderek kitle kültürü tarafından emilmesi ve kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyon ve videonun yaygınlaşarak *kırsal kesimi de* kuşatması, *siyasal* sonuçları da olan gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerin olumlu ve olumsuz yanlarının *açıklanması*, hiç kuşkusuz, ihmal edilmemesi gereken bir görev olarak beliriyor.

Fazla ayrıntıya girmeden *olumlu* sayılması gereken sonuçlar üzerinde duralım ilkin: 1950 seçimlerinde *Ebedî* ve *Millî Şef*lerin kimliklerinde cisimleşen tek parti yönetimini düşürmeyi başarabilecek güçte olduğunu kavrayan halk kesimleri, uygulanan görece popülist ama buna karşılık enflasyonist politikalar sonunda 1980'li yıllara ekonomik durumlarında bir *düzelme* izleyerek gelmiştir. Bülent Ecevit'in İnönü'den devraldığı *ortanın solu* hareketini iktidarın ucuna kadar getiren kent küçük burjuvazisi ile bazı yörelerdeki tarım ve sanayi proletaryasının varlığı bu ekonomik düzelmenin *yeterli* boyutlara ulaşmadığının bir kanıtıdır ama, bu sınıfların durumlarının eskisi gibi olmadığı da açıktır. 1978'den sonraki korkunç enflasyonla birlikte piyasada aşırı bir mal bollaşması olduğu ve kitlelerin tüketim istekleri ile harcama güçlerinin *arttığı da* açıktır. Bu süreç sonunda popüler kültür ürünlerinin *asıl alıcısı, tüketicisi* durumundaki çalışan sınıf ve kesimlerde, *küçük burjuva* yaşam biçimine bir özlem ve özenti uyandırdığı söylenebilir. Günümüz Türkiye'sinde kırsal kesimdeki bireylerin evleri televizyonlu, buzdolaplı, çamaşır makineli evlere dönüşmeye başlamıştır. Kentlerde ve İstanbul gibi metropollerde yaşayan *marjinal* kesimlerin bireylerinde (sanayi proletaryası, resmî ve özel sektörde görevli odacı, temizlikçi vb. işlerde çalışanlar) bu eğilimin çok daha güçlü olduğunu da öne sürebiliriz.

Bu olgunun da olumlu ve olumsuz yanları var elbet. Olumlu yan şu: Tüketim kalıplarının çeşitlenmesi, bireylerde *daha iyi* yaşam isteğini uyandırıyor, dolayısıyla durumuna şükretme duygusunu tümüyle ortadan kaldırmamakla birlikte önemli ölçüde zayıflatıyor. Bu yüzden, tüketim ideolojisine yönelik herhangi bir eleştirinin bu noktayı öncelikle göz önünde bulundurması zorunlu. Emekçi sınıf ve kesimlerin tüketim isteklerinde kınanacak yan yoktur. Tüketim yoluyla da olsa kitleler daha ötede de bazı şeyler olduğunu düşünmeye yönelebilirler. Dahası zamanla sadece ekonomik mutluluğun yeterli olmadığını kavramaya, daha tinsel ve kültürel değerler aramaya da başlayabilirler. Özellikle Amerikan toplumunun tüketim biçiminde sert eleştiriler getirmiş bulunan Ador-

no'nun konuyu açımlayan şu sözleri ilginçtir: "Her mutluluk, ancak *toplumsal olarak* yapılanmış bir arzuyu tatmin vaadi taşır; fakat bu vaadine uygun olarak belirli bir arzuyu tatmin ederken, nitel olarak ondan farklı başka bir arzuyu da tatmine yönelik yeni bir vaat olmak durumunda kalır". (24)

Tüketimin olumsuz yanı ise, bireylerin mal mülk edindikçe sınıf duygusunu ve dayanışmasını yitirmeleri olarak görünüyor. Batıda Marksistler arasında hayli tartışılmış olan *işçi aristokrasisi*, hiç kuşkusuz günümüz Türkiye'sinde de ciddi bir sorundur. Söylemesi gereksiz belki, bu aristokrasi ücret artışı gibi sorunlarda daha az ücretli işçilerle dayanışma göstermektedir ama siyasal düzlemde aynı birlik söz konusu değildir. Kaldı ki, İstanbul'da temizlik işçilerinin ücretlerinin net bir milyon liraya çıkarılması, bazı sanayi işçileri arasında *çöpçü* sözcüğüne küçültücü bir anlam yüklenerek neredeyse kiskanılmıştır. Mal mülk edinimi, ilerde daha ayrıntılı biçimde vurgulayacağım gibi, kitle iletişim araçlarından yayılan kültür aracılığıyla işçinin *sınıf atlama* arzusunu kışkırtmakta, onu düzen partilerine destek vermeye yöneltmektedir.

Televizyon ve videonun kırsal kesimde yaygınlaşmasının bir *çevren* (ufuk) genişlemesine yol açtığı da kesindir. Egemen sınıf(lar)ın ideolojisini yayıyor olsa bile, bu geri kalmış bölge insanları iletilen mesajları *kendi* yaşam deneyimlerinin ve toplumsal ilişkilerinin içinden algılamakta, dolayısıyla onları belli ölçüde *dönüştürmekte*, değişime uğratmaktadırlar. En azından, bu insanlar daha başka yaşamlar olduğunu görmekte, üzerinde düşünmedikleri sorunların farkına varmakta, içeriklerini tam anlayamasalar bile yeni düşünceler işitmektedirler. Sonunda sisteme uyumlanıyor olsalar da kölelerin bile isyan edebildiğini, kadınların kocalarına baş kaldırdığını öğrenmektedirler.

Birçok iletişim kuramcısının belirttiği gibi, hiçbir mesaj yayıcısının, kodlayıcısının *amaçladığı* biçimde alımlanmamaktadır. Meydana gelen *anlamsal kaçışa* rağmen, kitlelerin edinebildiği bilgi yine de büyük ölçüde manipülatiftir. Ama bu bilginin son çözümlemesinde kent ve kır proletaryasındaki izleyici-bireylerin dünyasını bir ölçüde zenginleştirdiği bellidir. En azından, geri kalmış ve sömürülen insanlara iletilen mesajlar, alımlayıcıların bilinçaltında gelecekte ortaya çıkabilecek protestocu *imgeler* olarak depolanabilirler. Bu imgeler, belli toplumsal / siyasal koşullarda bilince doğru yükselirken kavranabilir ve kanalize edilebilirlerse, gerçekten *dönüştürücü* bir içerik kazanabilirler.

Bu varsayım ya da yorum, mevcut konjonktürde sadece bir *olabilirlik*, bir umuttur. Türkiye gibi periferide bulunan, dünya kapitalist sisteminin yarı-çevresine girebilmek için çırpınan (Avrupa Topluluğu vb. girişimler düşünülün) bir ülkede, popüler kültür doğrudan egemen ideolojinin yaygınlaştırılmasına yaramaktadır.

Ancak bu olabilirliği abartarak kullanan yazarlar olduğunu da söylemek gerekiyor. Örneğin George Lewis'in "Popüler Kültürün Toplumbilimi" adlı çalışmasında, popüler kültürü olumlu yanından kavrayan bir yazar olduğunu vurguluyor Batmaz ve onun gibi düşünenlerin popüler kültürü "toplumun devrimci dönüşümü için önemli bir harekete geçirici olarak gördüklerini, alt kültür gruplarının artık kendi beğenilerini kendilerinin saptayabildiğini ve toplumun genel işleyişinden bağımsız davranabildiğini" öne sürdüklerini belirtiyor.⁽²⁵⁾ Lewis, popüler kültürün "alt grupsal olarak bağımsız adacıklar oluşturmalarını da daha geniş kültürün bağımsızlığı yok edici egemenliğini kırmanın" bir yolu olarak da değerlendiriyor.

Ünsal Oskay da benimkine benzeyen "ihtiyatlı" bir tutumu benimsiyor bu konuda. Şunları yazıyor: "Popüler kültür, üretiminin de tüketiminin de denetimi geniş kitlelerin dışındaki endüstrilerin ve toplumsal egemenlik odaklarının elinde olduğundan, bugün için, öncelikle olumsuz yanları çok iyi incelenmesi gereken bir olgu. Ama maddî temelleri kalmamış olan folk kültürüne dönülemeyeceğine, seçkin kültürüne ise, bu kültür tarih boyunca birbirlerinin yerine geçen egemen kesimleri birbirinin kültürel mirasçısı kıldığından umut bağlanamayacağına göre, popüler kültürü *evrimleştirerek* bireylere erişmek için yol gösterici, şevklendirici, başat kültürün çelişkilerini gözler önüne serebilecek bir silkelenme ve toparlanma dönemi kültürüne *dönüştürmek* gerekiyor. Bunun belirli sınırlılıkları var. Fakat olanakları da var. Hegemonik ideolojinin hiçbir zaman mutlak bir etkinliği, mutlak bir *iç tutarlılığı* olmadığı düşünülecek olursa, hegemonik ideolojinin kendi içindeki çelişkilerden yola çıkılarak bile önemli evrimleştirmeler sağlanabilir".⁽²⁶⁾

Oskay'ın yorumunu esinlendiren kaynaklardan biri olarak görülebileceğini sandığım Horkheimer de popüler kültüre karşı *seçkin* bir anlayışın çıkarılmaması gerektiğini, bunun *siyasal* sakıncaları olduğunu belirtiyor ve "Kitle kültürüne karşı savaşım, ancak kitle kültürünün toplumsal adaletsizliğin sürüp gitmesi ile ne denli bağlantılı bir olgu olduğunu açıkça görmek ve göstermekle olur" diyor.⁽²⁷⁾ Ne var ki, Oskay'ın yazış biçimi üst kültür ürünleri ile seçkinliği *özdeşleştiriyor* gibi görünüyor. Burjuva kültürü / proleter

kültürü gibi sakıncaları çoktan görülmüş vulger Marksizme özgü bir yaklaşımı savunmadığını biliyorum Oskay'ın, ancak Yunan'dan bu yana biriken insanlığın kültürel üretimine *umut bağlanamayacağı* öne sürmesi, bende tedirginlik yaratıyor. Çünkü popüler kültürün evrimleştirilmesi, dönüştürülmesi, ancak asıl önemli özelliği özgürlük, mutluluk ve demokrasi kavramlarını savunmasında beliren bir seçkinci kültürün değerlerinin kitlelere benimsetilebilmesi ile mümkün olabilir. Çünkü, popüler kültürün içinde dönüştürülebilecek durumda olan öğeler bu üst kültürden sızmış ama biçim *değiştirmiş* olan öğelerdir.

Nietzsche ve Walter Benjamin, geçmişin geleceğin *kışkırtıcısı* durumuna gelebilmesi için *tarihin* sürekli biçimde yeniden-okunması gerektiğini vurgularlar.⁽²⁸⁾ Popüler kültürün anlık olanın, gününbirlik olanın üzerine vurması, yaşantıları ve eşyaları büyük ölçüde geçersizleştirmesi, bilerek ya da bilmeyerek kullan-at ideolojisi-ni kışkırtması *tarihsizleştirme* olgusunun besleyicisidir. Bu tarihsizleştirmenin kırılmasının yolu sadece *plebyen* geçmişin anımsanması değildir. Ataların anımsanması gereken mirasının arasında, olumsuzlamanın kendisine *içselleşmiş* olduğu üst kültür ürünleri de bulunmaktadır. Toplumun dönüştürülebilmesi, kitlelerin böylesine bir *Tarih Bilinci* edinmeleri ile mümkün olabilir. Sorunun, sadece proletaryanın iktidarı ele geçirmesi ve üretim ilişkilerini düzenlemesi ile çözümlenebilecek türden olmadığı, reel sosyalizmin ne yazık ki uğradığı çöküşle kanıtlanmış bulunuyor. Üretim araçlarının el değiştirmesi, toplumsal dönüşümün gerekli önkoşullarından sadece *biri* olarak görünüyor. Sosyalizmin kurulabilmesi, sadece emeğin yabancılaşmasının koşullarının aşılmasına bağlı görünmüyor. Bağımlılık, yani yöneten/yönetilen ilişkilerinden kaynaklanan yabancılaşma ve şeyleşme biçimlerinin de aşılması gerekiyor ki, bu doğrudan doğruya bireylerin entelektüel konumlarına ve bu düzeydeki direnme güçlerine bağlı gözükten bir sorun.

Marx'ın toplumsal üretkenliğin artırılması sorununu irdelerken yaptığı bir vurgulama, aynı sorun reel sosyalizmin en güçlü ülkesi eski Sovyetler Birliği'nde de kapitalizme özgü biçimiyle gözlemlendiği için son derece önemli: "Kapitalist sistem ile birlikte emeğin toplumsal üretkenliğini artırıcı tüm yöntemler bireysel çalışanların *pahasına* gelişmiş, üretimin gelişimi için kullanılan tüm araçlar çalışanların *sömürülmesi* ve *egemenlik altına alınması* araçlarına dönüşmüş, 'bilim' bağımsız bir güç olarak üretim sürecine *katıştırıldıkça* çalışanlar insan parçalarına ayrılmış, bir makinenin herhangi bir uzantısına dönüştürülmüş, işlerinin kendilerine verdiği en ufak çe-

kicilik parçası bile kalmamış ve çalışan, emek sürecinin *entelektüel potansiyelliğine* yabancılaşmıştır".⁽²⁹⁾

Popüler kültür, bu *entelektüel yabancılaşma* olgusunun örtülmesinin araçlarından biridir. Bu sayede kitleler reel yaşamlarının acılarını, umutsuzluklarını hafifletmekte, eşitsizlikleri, adaletsizlikleri insanlararası ilişkilerin düzeltilmesiyle çözümlenebilir olgular olarak görmeye koşullandırılmaktadır. Bu ürünlerde Marcuse'ün yukarıda alıntıladığım cümlesinde vurguladığı *günlük var olma savaşı*'nın olayları *sınıflar-üstü* bir biçimde dile getirilir ve toplumsal eşitsizlikler doğallaştırılır ve evetlenmeleri için gereken ideolojik zemin hazırlanmış olur.

Vincent Mosco-Andrew Herman, "Radikal Toplum Kuramı ve İletişim Devrimi" başlıklı ortak çalışmalarında, çağdaş kapitalizmin "sermaye birikiminin gereksinmesi olarak çalışanların boyun eğimi için bir 'rüşvet' verdiğini, bu rüşvetin bir boş zaman özel kullanımı, çalışanlar için kapitalizm altında çalışmanın ağır yük ve sıkıcılığını yasallaştıracak bir *tüketici kültürü* biçimini aldığını" ve "çağdaş kapitalizmin bölünmüş yaşamı bölünmüş kişiliği birlikte getirdiğini ve bunu çağdaş toplumun karmaşık doğasına *tarihsel olmayan* ve evrensel göndermelerle yasallaştırdığını" belirtmektedirler.⁽³⁰⁾

Popüler kültür ürünlerinin de gerçekliği TV gibi "çok çekici biçimler" altında değiştirerek sunduğu, olumsuzlukları gerçek nedenlerinin anlaşılmasını olanaksızlaştıracak biçimde yansıttığı ve Mosco-Herman ikilisinin deyişiyle "çalışma yaşamı ve boş zaman arasındaki sıkı bağlantıyı maskeleyişi"⁽³¹⁾ söylenebilir. Örneğin günümüzün kadın ve dekorasyon dergilerinde yer alan yazıları bireyler tartışma ve eleştirme gereksinimi duymadan okumakta, genel-geçer olguları ve düşünceleri *estetize* eden bu yazıları hiçbir eleştirelilik taşımayan sunulmuş biçimleriyle alımlamaktadır. Reel yaşamın *olumlanması* ve *aşkınlaştırılması* amacıyla *kurgulanmış* anlatım biçimleri aracılığıyla alt-gelir gruplarına, daha çok da küçük burjuvazinin kesimlerine *başkalarının* yaşamları, evleri, işleri, zevkleri sunulmaktadır. Onlarda aynı yaşama özlem uyandıracak biçimde. Dolayısıyla, yine Mosco-Herman ikilisinin deyişiyle "Kişiye özgü zamanın temel özelliği *kişiye özel olmama* olarak belirmektedir".⁽³²⁾

Magazinlerde, santimental yazında, polis ve casusluk romanlarında karşımıza çıkan hep egemen sınıfın bakış açısidir. Kötülükler sergilenir sergilenmesine ama bunlar hep *sistemin içinde çözümlenebilir* sorunlardır. Bunun yanı sıra popüler ürünler, gerek içerik-

lerinde gerek biçimlerinde son derece şematik kurgulara yaslanır, okuru bir tür *stereotip*'lere alıştırırlar. I.Fleming'in kahramanı James Bond'un serüvenlerini çözümleyen Umberto Eco, romanların şematik yapısını çok güzel özetler: Bond "ya üretici ya da bir örgütün şefi olarak çok para kazanan ve *Batı'nın düşmanı* olan biri tarafından hazırlanan bilimkurgu türünden bir planı önlemek amacıyla belli bir yere gönderilir. Bu korkunç yaratıkla çatışmaya giderken Bond onun egemen olduğu bir kadınla karşılaşır, *erotik* ilişkiler kurarak kadını geçmişinden kurtarır. Bond Kötü'yü yenilgiye uğratır".⁽³³⁾ Eco bu şemayı belirledikten sonra şu yorumu getirir: "Polis romanı, enformasyon üreten bir makine görünümü altında, tersine, benzer öğeleri tekrar üreten bir makinedir; okuyucuyu heyecandırıyor görünerek onu bir tür hayal gücü tembelliğine iter ve bilinmeyen değil, *bilineni* anlatarak kaçıışı sağlar".

Bond romanlarının da santimental yazının da dekoru, artık tümüyle *zengin sınıfların* dekorudur. Kötüler cezasını bulsa da, sevgililer birbirlerine kavuşsa da, bu anlatıların *egemen* öğesi, *kâr* ve *rekabet* güdüsüdür. Toplumsal yaşamda statü kazanmak, hiyerarşik ilerleme sağlamak her türlü manevî başarının ilk ölçütüdür. Bireylerin bu çerçevede toplumsal uyum sağlaması öngörülmektedir. Bu süreç içinde bireylerin *toplumsallaşmalarından* değil olsa olsa kitleleşmelerinden söz edilebilir. Kanadalı yazar Dallas Smythe, kitle toplumu diyor "sermaye birikimi, yasallaştırma ve bastırma gereksinimini karşılamak için izleyicilerin emeğinden artık değeri çıkararak kapitalist sistemin gerekli koşuludur. Boş zaman ne özel uğraşlar ne de bazı Marksistlerin öne sürdüğü gibi 'nekahet' zamanıdır, daha çok izleyici malını oluşturma süreci, *iş zamanıdır*".⁽³⁴⁾

Burada popüler kültür ürünlerinde ideolojik katmanın son derece karmaşık bir görünüm aldığı söylenmelidir. Mosco-Herman ikilisinin vurguladığı gibi, ideolojik güdüleme ya da daha kapsamlı bir söyleyişle bilinç-oluşturma, doğrudan doğruya "*kapitalizmin talep yönlendirme sistemi*" tarafından sağlanmaktadır. Popüler ürünler kitle kültürü tarafından özümledikçe bu işlevleri daha yoğunlaşmaktadır.

Kolay teselliler, uzlaşımçı fantazyalar ürettiğini ve büyük ölçüde eğlenceye dönük olma özelliği kazandığını söylediğimiz popüler kültüre *olumlu* bakanlar olduğunu bir kez daha belirtmem gerekiyor. Pierre Brochon örneğin şöyle diyor: "Popüler yazın'ın bir *kaçış* yazını olduğu düşüncesinden kurtulmak gerekir. Kaçış sözcüğü, gerçekten uzaklaşma (kurtulma) fikrini düşündürmektedir. Kaçış değil, tersine *yücelme* (sublimation) var".⁽³⁵⁾

Gerçi popüler kültür ürünlerini *kitsch* olarak yorumlamak en azından *her zaman* mümkün olmamakla birlikte, onu daha çok yücelmeye yönelik biçimde yorumlamak da biraz tez canlılık gibi görünüyor. Gerçekliğin yeniden ve *eleştirel* yorumlanmasına yol açmayan bir yüceltmenin *kaçıştan* farkını ayırt etmek son derece zor olsa gerek. Bir yücelmeden, daha çok reel yaşamın katlanılabilir biçime dönüştürülmesi, toplumsal yapıya ait çelişkilerin ussallaştırılması amacına yönelik durması anlamında söz edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Hiç kuşkusuz popüler ürünlerde de üst kültür ürünlerinin *popüler alınılanmasında da* tüketiciler açısından bir yücelme söz konusudur. Her tür kültürel etkinlik için geçerlidir bu yaklaşım aslında. Ancak sonuçta yücelme ile kaçış arasındaki ayırım, bana fazla önemsenebilir gelmiyor. Ancak, hemen vurgulamak gerekir ki, popüler kültür ürünlerinde olsun üst kültür ürünlerinde olsun, kaçışçı öğeler *her koşulda* eleştirilmesi gereken öğeler olarak da görülmemelidir. Çünkü kimi kaçış öğeleri *şimdi* ve *burada* sözcüklerinde cisimleşen egemen ideolojinin olumsuz yanlarını da ima ediyor olabilir. Kaçışçı öğelerin çok geniş bir çözümlemesi gerekli görünüyor bu noktada.

Popüler kültürün ideolojik işlevi konusunda paylaşılabilecek bir yaklaşım şu olabilir: "Popüler kültür, reel yaşamın yerine başka türlü bir yaşam olabileceğini düşünmenin yollarını tıkamakta, bu kırılganlıkları hafifletmekte, var olanı benimsemenin acısını, utancını hafifletmektedir."⁽³⁶⁾

Son olarak popüler kültürün *ikonolojik* yönü üzerinde de durmak gerekiyor. Yunanca *eikon* sözcüğünden gelen ikon, insanın eleştirisiz ve tartışmasız kabul ettiği, bağlandığı ve saygı duyduğu nesne anlamına geliyor. Hiç kuşkusuz, ikona atfedilen nitelikler, nesnenin kendisinden kaynaklanmıyor. Bu aşkınlığı, ikonlara bir anlam veren ve bu anlamı yücelten bireyler ve gruplar veriyor. Bireyin toplumsal konumuyla, kendini birlikte duyduğu grupların inanç ve tutumlarıyla biçimleniyor ikonografik anlam. İsa heykelleri bir ikon olduğu gibi ünlü pop şarkıcılarının posterleri, bireyin bağlı olduğu yeri *belirten* rozetler de birer kültürel ikondur. Tüketim ideolojisinin yaygınlaştığı bir toplumda sayısız ikon üretilmekte, bunlar ucuz fiyatlarla piyasaya sürülmektedir. Marshall Fishwick'in sözleriyle "herkesin kafasında yaşamının gerektirdiği anlamlar ve formlar için kullanılmak üzere ikonolojik imajlardan meydana gelen bir banka"⁽³⁷⁾ oluşmaktadır.

İkonolojiyi ve ikonografik anlam sorununu kapitalizmin bir görünüşü sayan ve meta fetişizmine bağlayan bir başka araştır-

macı, Spencer C. Benneth de şöyle demektedir: "Kimliğimiz toplumsal rollerimize göre oluştuğu için, bugün, kişi olarak kendimizi gitgide daha büyük bir *anonimleşme* içinde bulmakta, bunu önleyebilmek için sahip olduğumuz nesnelere *bireysellik* vererek kendimize kimlik edinmeye çalışmaktayız. Fakat bulduğumuz bu kimliği, satın aldığımız kitlesel üretim mamullerine karşı duyduğumuz saygı sayesinde kazanabilmiş olmaktayız".⁽³⁸⁾

Bireylerin giderek toplumsal yaşam alanlarında etkinliğini yitirmesi, insanal pratiklerin Baudrillard'ın tanımladığı biçimiyle bir *benzeştirme ve oyunlaştırma* durumuna dönüşmesi,⁽³⁹⁾ gerçekmiş gibi algılanan yapay yaşam deneyimlerine yol açmaktadır. Seçim zamanlarında anımsanır olan siyaset dahil birçok alanda insanal etkinlikler sahte bir görünüm almış bulunuyor. Bennet'in *laik ikonolojinin* işlevini "bireyin kendisini reel toplumla bütünlük içinde görmesini, böylelikle reel yaşamı benimsemesini kolaylaştırmak" olarak tanımladığını belirten Oskay, şu görüşü öne sürüyor: "Laik ikonolojinin yalnızca uykuda görebileceğimiz 'özgürleşim beklentileriyle dolu' düşlerimizi ve fantazyaları bile artık işlikteki ve işlik-dışı zamanlardaki gündüz yaşamımıza kadar indirdiği, yaygınlaştırdığı görülüyor. Düş görmek, düş görebilmek günümüz açısından çok önemli, 'korunması gereken' bir yeteneğimizdir. Eleştirilen nokta düş görmemiz değil, düşlerimizin kitle toplumunun eğlence, bilinç ve enformasyon kurumlarının denetimi altına girmekte oluşu. Bu etkiler, bolluk ve özgürleşim beklentilerimizden kaynaklanan sağlıklı düşler yerine, modern toplum insanlarını çevrelerindeki insanları *kıskandırmak*, onlar üzerinde *tahakküm kurmak*, toplumsal ilişkide bulunacağımız insanları *kendimizin avı haline getirebilmek* amacına yönelik, sağlıklı düşlere saplanmamıza yol açabilir. Bu önlenemezse, yalnızca gündelik reel-yaşamımıza denk düşen reel-bilincimizin değil, düşlerimizin ve fantazyalarımızın da var olan toplumun etik'i içine kapatılacağı belirtiliyor. Sinemada, magazinlerde ve televizyondaki kültür ürünlerinde, dünyanın ve hayatın tasvirinde 'mitik algılama' diyebileceğimiz *anti-cognitive* algılamanın yaygınlık kazandığı görülmektedir".⁽⁴⁰⁾

Bu yanlış algılamanın, dolayısıyla yaşanan gerçek hakkında hiçbir şey öğrenememenin Avrupa'da sanayileşme ve kentleşmenin başladığı ilk yıllardan itibaren gözlenen bir olgu olduğunu belirtmek gerekir. *Tefrika roman*'ın ilk ünlü yapıtlarından biri olan Eugene Sue'nun *Paris Esrarı*, bu olguyu en yetkin biçimde yansıtan bir kitaptır. Paris'in lümpen proletaryasının yaşamını yansıtan bu yapıt, B. Bauer ve arkadaşlarınınca göklere çıkarılmış, tefrika, işçiler

arasında da *kendi sefaletlerini* bir ölçüde dile getiriyor olması açısından çok tutulmuştur. Oysa Marx ve Engels, özellikle de Marx, *Kutsal Aile*'de *Paris Esrarı*'nın nasıl da egemen sınıfların ideolojisini yansıttığını ve proletaryayı reel toplumu kabullenmeye yönelttiğini göstermiştir.⁽⁴¹⁾

Bu çalışmanın "Magazinin Tarihi" başlıklı ikinci bölümünden itibaren Türkiye'deki popüler kültür ürünlerinde inceleyeceğim bu yönlendirim, (manipulation) *aldanım* olayı bireylerin uyumlandırılmasının biricik önkoşulu olarak görünüyor.

Sorunlar ve Varsayımlar

"İnsan gelişmesinin alanı zamandır."
K. Marx⁽⁴²⁾

Türkiye'de Marksist kökenli yazarların büyük çoğunluğu kapitalist toplumun *sınıflı* yapısını, bu formasyonun toplumsal ve kültürel ilişkilerinin tümünün anlaşılabilmesi ve çözümlenebilmesi için *yeterli* sayıyor, teknolojik devrimle bağıntılı kimi güncel sorunları hâlâ burjuva kültürü/proleter kültürü ya da gerici kültür/ilerici kültür gibi karşıtlaştırılmış ikili şematik kavramları kullanarak yorumlamakta ısrar ediyor, popüler kültür ve kitle kültürü olgusunu yadsıyorlar.

Bu yazarların seçkin kültür gibi popüler kültür ya da kitle kültürü deyimlerini reddetmelerinin nedenlerini kestirmek kolay: Onlar bu türden bölümlemelerin, sınıflandırmaların tümüyle burjuva/kapitalist toplumun düşünce biçimine özgü olan olguculuğa ait bir çözümleme yöntemi olabileceğini varsayıyor, böyle bir tutumun, toplumu sınıfsal ve bütünsel çerçevede *anlamayı* ve *değiştirmeyi* öngören Marksist yöntemle bağdaşamayacağına inanıyorlar. Dolayısıyla, bu yazarlar; özdeş olmayan ama gitgide birbirine karışan popüler kültür ve kitle kültürü kavramlarını merkeze almaya çalışan özgül çözümlemeleri, sınıf mücadelesinin *güçsüzleştirilmesini* amaçlayan ya da böyle bir sonuca yol açabilecek *sapkın* bakış açıları olarak değerlendiriyorlar.

Popüler kültür olgusunun reddedilmesinin yanı sıra, kitle iletişim araçlarının rolü ve ideolojik işlevi konusu da yine bu tür yazarlar tarafından özerk çözümlemelere geçecek bir sorun olarak görülmüyor. Oysa, kitle iletişim araçlarının *bilinç oluşturunca* işlevinin yeterince ciddiye alınmamasının, özellikle *siyasal* ve *ideolojik* düzeyde önemli sorunlar yaratabileceğini göz önünde bulundurmamak ge-

rekir. Çünkü her türden *propagandanın* en etkin, buna karşılık en *örtük* (latent) biçimi bu araçlarda üretilmekte; ulus, aile, kahramanlık, görev duygusu, erkeklik, çalışma gibi *egemen onaşmayı* (consensus) pekiştiren *stereotip*'ler bu araçlar sayesinde halk yığınlarına *içselleştirilmektedir*. *Stereotip*'ler yalnızca boş inançları dile getirmezler çünkü, onlar aynı zamanda ve son kertede *düşüncelerin de* temsilcileridirler. Düşüncelerin boş inanca dönüştürüleceğini, kimi boş inançların ise kitleleri oluşturan bireyleri bir arada tutan bir tutkal işlevi görebileceğini, modern propaganda kuramının ilk oluşturusu Goebbels'den daha önce bir kitle hareketi olarak sahneye çıkan faşizmin önderi Mussolini'nin anladığı görülüyor. "Propaganda yapmak, her yerde, hatta tramvayda bile fikirlerden söz etmektir" diyor Goebbels.⁽⁴³⁾ Her yerde yürütülen bu propaganda sürecinin tam olarak işleyebilmesi için ana motiflerin gizemli bir kimlik altında sunulmasına özel dikkat gösterilmesi gerekir ki, bu sorunu Mussolini şöyle dile getiriyor: "Boş inanışlar ve efsaneler bir iman, bir tutkudur. Bunların gerçekliğinin olması gerekmez. Myth'lerin gerçekliği bunların bir inanış, bir umut, bir iman, bir cesaret kaynağı olmalarındandır".⁽⁴⁴⁾

Kitleselleştirilen bir toplumda us'un işlevini giderek yitirmesi gerektiğine inanıyordu elbet Mussolini. Başka bir söyleyişle usun, düşüncenin tenleşmiş biçimi olan yetkeye devredilmesi gerekiyordu. Bireysel düşünme yeteneği *topluluk bilincine* dönüştürülmedikçe, kitlenin belli yönde davranmasının çeşitli zorluklarla karşılaşacağını söylemek gerekir. Bu süreçte inanç ögesinin rolü önemlidir ve bu ögeyi Duçe şöyle betimliyor: "Us da bir araçtır, fakat halkı harekete geçirmez. Bu eskiden böyle olduğu gibi bugün de böyledir. Ve daha çok böyledir. Şu saatte insanların düşünmeye vakitleri pek azdır. Bugünün insanının inanma yeteneği çok yüksektir".⁽⁴⁵⁾

Marx'ın karşısından konuşan Mussolini'nin de *zaman* ögesine değinmesi şaşırtıcıdır. Gerçi faşizmin önderi zamanı negatif bir içerikle algılamakta ve onu kitlelerin afyonlanması amacıyla kullanmayı öngörmektedir ama, her şey, *çalışan* insanın *boş zamanını da* kapsayacak şekilde düzenlenmektedir. Uyuşmamızın ya da bilinçlenmemizin doğal ortamıdır zaman. Kapitalizmin kendini *yeniden-üretirken* geliştirdiği teknolojiler ve örgütlenmeler, bir yandan kitle iletişim araçlarını üretim-tüketim sürecinin doğal uzantısı durumuna getirdi öte yandan, *bilinç endüstrisi*'nin sorunlarını Goebbels ve Mussolini dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde inceltti ve çeşitlendirdi elbet. Propaganda artık yaşamın en düşünülmedik alanlarında ve hissettirilmeyle işleniyor.

Bilincin, hem *iş* hem *boş zaman* sürecinde belli bir kaynaktan ve tek yönde oluşturulmasının; isteyelim istemeyelim; sonunda, düşünce- nin asıl kurucu ögesi olan *eleştirel boyutu* ikincil duruma düşürebileceği söylenmelidir. Bu durumda, çıkış noktasında devrimci olan bir düşünce *bile* giderek inanç olarak algılanmaya başlayabilir. Dahası, *dünyasal/tarihsel* olanla *ülküs el/dinsel* olanın bireşimi halinde sunulabilir ve her türden dogmatizmin doğal zeminini oluşturabilir. Bu süreçte kitle iletişim araçlarının başlıca bir rol oynadığını söylemek gerekir elbet.

Önemle vurgulanmalıdır: Kitle iletişim araçlarının böylesi bir işlevi yerine getirebilmeleri için, toplumsal formasyonda kültürel, törel, düşünsel alanlarda *uygun* bir ortam bulunması gerekir. Ancak bu sayede kitle kültürü baskıcı/uyumlandırıcı işlevini *yüzde yüz* yerine getirebilir. Çünkü, toplumda her zaman *muhalif* ve iktidarca toptan yok edilemeyen öğeler vardır. Bunlar, bir yandan *folklorik mirasın içinde*, bir yandan da uyumlanmış görünimleri içinde popüler kültür ürünlerinde yaşamaya devam ederler. Atıl olmasına atıldır lar elbet, ama uygun bir ortamda dönüştürücü bir işlev kazandırılabilirler. Bu tarih bilinci edinmenin önkoşullarından biridir.

Bir yanlış anlamayı önlemek isterim: Burada söz konusu edilen folklorik malzemenin ve kimi popüler kültür ürünlerinin yüceltilmesi, salt *halka ait oluşları* dolayısıyla yüceltilmesi ve onlara öykünülmesi değildir. Folklorun geleneksel kavranış modellerinden ayrılmak zorunludur artık. Şunu hemen söylemek gerekir ki "toplumsal, ekonomik ve kültürel olarak baskı altında tutulan sınıfların kültürü anlamında folklor, en azından ilk bakışta kentli alt sınıfların ve kent dışı alt sınıfların folkloru olarak bölünecektir"⁽⁴⁶⁾ ve bu bölünme çok değişken ve çelişkin öğeleri çözümleme düzlemine almayı gerektirecektir. Lombardi-Satriani, folklor ürünlerinde çok sık rastlanan "zengin ve "yoksul" kategorilerinin Marksist terminolojinin temel kavramları olan sömüren ve sömürülen kategorisiyle aynı anlama gelmediğine dikkati çekmekte, "sömüren ve sömürülen kategorileri; üretim ilişkilerini, artı-değerin üretimini ve sömürüyü düzenleyen sistemi ele almakla işe koyulur" demekte ve folklor ürünlerinde rastlanan olgunun "teorik-politik bilinçliliğin bir ön adımı" sayılması gerektiğini belirtmektedir.⁽⁴⁷⁾ Yazar "egemenlik altındaki sınıfların içinde bulundukları ve sömürüldükleri düzeni analiz etme olanağına sahip olmadıklarını" da vurguladıktan sonra şöyle diyor: "Halk geleneklerine karşı korumacı yaklaşılması nasıl mistik bir bakış açısına yol açıyorsa folklor bulgularını belirgin bir

politik bilinçliliğin ürünüymüşler gibi ele almak da, tam tersi bile olsa, aynı derecede mistik bir bakış açısına yol açacaktır". (48)

Bugün gerek radyo ve televizyonda ve sağ kanat yayınlarında gerek sol kanat yayınlarında folklorun kullanılışı, Lombardi-Satriani'nin yorumunu destekleyici bir nitelik göstermektedir. İki kanat da sorunu kitle kültürü tarafından özümlenen popüler kültür çerçevesinde kalarak aşkınlılaştırmakta ve folklorik malzemenin herhangi bir dönüştürümünü sağlayamamaktadırlar. Aynı şekilde toplumsal eşkiyalık olayları ve hareketleri de gerçek ekonomik-toplumsal temelleri üzerinde ama aynı zamanda *sanatsal* olarak sunulamamaktadır.

Kent ve kır proletaryası içinde ve tabakalaşmış olarak yapılan folklor malzemesinin kullanılması ve değerlendirilmesi, kitle kültürü kavramı çerçevesinde bir dizi çözümleme gerektirmektedir. Örneğin arabesk müziğin marjinal kesimlerin yaşam biçimlerinden kaynaklanan ve gerçek bir yaşam biçimine uygun düşen öğeler içerdiği, aynı şekilde *protestocu* bir içeriğe sahip bulunduğu da bellidir. Ama, kitle kültürü bağlamında kaldıkları için bu ürünler kır ve kent proletaryasında bilinç dönüşümüne yol açamamakta, tam tersine *yazgıcılığa* yol açmaktadırlar. "Halk böyle istiyor" özüyle arabesk bugün TRT yayınlarında kendine bir yer açmış bulunuyor. Böylece "doğarken ölmüş" olduğunun dışında bir bilince sahip olamayan ve proletaryaya ait olduklarından şüphe edilemeyecek geniş bir kesim, kendi acıları kanalıyla sistemin mantığını benimsemekte ve sömürüyü tanrısal bir olay gibi görmeyi seçmektedir.

Bu noktada, sorun, kitle iletişim araçlarının *kimin* elinde bulunduğu sorununa dönüştürülebilir hiç kuşkusuz. Kitle iletişimi ve popüler kültür sorunlarını Marksist önermelerden yola çıkarak anlamaya çalışan bazı Batılı toplum ve iletişimbilimciler, çözümlemelerini daha çok *kapitalist* toplum ve onun en gelişkin biçimi olan Amerikan toplumu bağlamında yürütüyor ve *mülkiyet* olgusunu temel bir belirleyen olarak belirtmekten geri kalmıyorlar. Bu yaklaşımın siyasal/ideolojik bir zorunluluk olduğunu belirtmek gerekir. Herkesin bildiği gibi sosyalist bir toplumda *kuramsal* açıdan özel mülkiyet *tasfiye* edilmiş olacağından kitle iletişim araçlarında *üretim araçlarının* mülkiyetine sahip olan sınıf(lar)ın ideolojisinin ussallaştırılması ve yeniden-üretilmesi söz konusu olmayacaktır.

Gelgelelim sorun, ilk bakışta çok yerinde görünen yukardaki bakış açısının boyutlarını aşmaktadır. Çünkü yine *kuramsal* olarak sosyalist toplumda da somut olayından kaynaklanmamakla, an-

tagonist olmamakla birlikte yeni *sorunlar* türeyecek, *çelişkiler* bulunacaktır. Yöneten/yönetilen ilişkileri görülecek, üretim ve bölüşüm, iktidara katılım, siyasal/kültürel tercihler, düşüncenin ifade edilebilme özgürlüğü gibi sorunlar bulunacaktır. Dolayısıyla kitle iletişim araçları ve bu araçlar tarafından özümlenen popüler kültür, iktidarın *ussallaştırılmasında* ve muhalif düşüncelerin *manipülasyonunda* (yönlendiriminde) sosyalist toplumda da ikircikli bir rol oynayacaktır.

Uluslararası konjonktürün böylesine altüst olmadığı yakın günlere dönerek bir örnek verilebilir ve ideolojik savaşın, eski sosyalist toplumlarda ve kapitalist toplumlarda *aynı* tavır-alışlara yol açtığı gösterilebilir sanıyorum: Amerikan yeni sağ bir yandan düzen eleştirisine yönelmiş, bir yandan da anti-komünizmi kışkırtmıştır. S. Stallone'nin *İlk Kan*'ı kahraman asker'in dıştalanmasına ve Vietnam savaşının kınanmasına yöneltilmiş düzen eleştirisini, *Rambo*'su ise anti-komünizmi temellendirmeyi öngörmüştür. Ne var ki, bir savunma refleksiyle yapılmış olsa bile Sovyetlerin Nezkin'i de sistemin kesin çöküşünün öncesinde emperyalizmi teşhire çalışırken, ister istemez *ulusalcı* öğeleri öne çıkarmıştır. Batı basınındaki özetlerinden öğrenildiği kadıyla, Nezkin de toplu kıyımlara başvurmamakla birlikte *şiddet* öğesini devreye sokan ve *güç* öğesini yücelten bir tip, bir üstün insan olarak belirmiştir.

Mevcut konjonktürde; ki reel sosyalizmin *iflasının* ifadesinden ibaret görünmektedir; sosyalist toplumlar, belki de aradan geçen bunca yıla rağmen henüz tasfiye edilemedikleri anlaşılan burjuva kesim ve katmanlarının *zorlayacağı* daha açık bir sınıf savaşının içine yuvarlanmaya aday gözükmektedirler. Bu varsayım doğru olma payı taşıyorsa, bu süreç içinde bu ülkelerdeki kitle iletişim araçlarının siyasal ve kültürel işlevi başlı başına bir sorunsal oluşturmaktadır sanıyorum. Artık çökmüş bulunan Doğu Bloku'nda ve Sovyetler Birliği'nde *Batılı yaşama standartları*, şu anda toplumun temel güdülendiricileri olmuş durumdadır. *Özgürleşim* (emancipation) kavramı, genel çözülme süreci içinde kapitalizme özgü *bireyci özgürlük* kavramına yenik düşmüş gibi görünmektedir. Bu eğilim, kültürel trendin temel parametresi olacaksa, bu eski sosyalist toplumlar Marx'ın hedeflerinden kopmayı isteyen kesimlerin şimdikiinden daha ağır baskısıyla karşılaşacaklar ve yıllarca kaba ve baskıcı bir sosyalist propaganda tarafından perdelenmiş olan bireyci eğilimler, serbest kalan/bırakılan ve hatta kışkırtılan piyasa ekonomisi koşulları altında *egemen* konuma geçeceklerdir. Daha çöküş *öncesinde* bu türden işaretler alınmıştır aslında. Gerçi Batı basının-